

**АГРАРНЕ ПИТАННЯ В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ**

На хвилі громадського піднесення напередодні революції 1905 р. почали утворюватися політичні групи серед українських лібералів. Зокрема, із Загальної української організації 1904 р. виділилась Українська демократична партія (УДП). Партія складалася з невеликих груп людей, які добре знали і довіряли один одному. На відміну від інших політичних партій (РУП, УНП) Українська демократична партія була суто інтелігентською¹. З самого початку вона приділила велику увагу аграрному питанню. І це зрозуміло, адже 85% населення України було сільським, а гострота земельного питання висока.

Історіографія проблеми невелика. Серед праць виділимо роботи П.Гайделемівського, П.Феденка, Д.Дорошенка, Т.Гунчака, Г.Касьянова, О.Федькова², які так чи інакше торкалися цього питання.

Українська демократична партія, як ліберальна партія за своїми політичними і соціально-економічними програмними засадами, була близькою до загальноросійської партії кадетів. Саме тому в історіографії вона набула характеристики як "українські кадети". Спільним у російських і українських лібералів було те, що зміни у суспільстві передбачалося проводити еволюційним шляхом, за допомогою реформ. Щодо проектів вирішення аграрного питання, то тут були досить значні відмінності.

До чого ж зводилися вимоги українських демократів? Гострота аграрного питання, на думку членів Української демократичної партії, полягає у малоземеллі селян, аграрному перенаселенні, високій орендній платі та цінах на землю, значному податковому тиску. Так, у зверненні УДП "Чого нам треба домагатися? (Лист до селян)" читаємо: "...тільки на словах вони перестали бути кріпаками, а справді вони і досі достатків не мають, бо землі мало. Ті нещасні наділи, які дано, як виходили на волю, здрибніли, бо народу більше стало. От і роблять люде знову на чужій землі, більшу частину праці своєї віддають на пана-поміщика... Земля дорога, за десятину оренди платили великі гроші..., а 17т ще й податки давай правительству..."³

На початку становлення УДП у вирішенні аграрного питання виступила за "поступовий викуп земель у власність краю (України), для передачі її у користування за плату окремим особам і організаціям, що займаються хліборобством, причому завідування землями надається місцевим органам самоуправління, негайна передача у власність краю (України) для вказаних потреб земель казенних, удільних, церковних і монастирських"⁴. Як бачимо, у платформі УДП нічого не говориться про поміщицькі землі, а перехід земель "у власність краю" мав здійснюватися шляхом викупу.

Зважаючи на те, що основна частина земель перебувала у власності поміщиків, представники УДП також розглядали питання щодо її долі. Зокрема, Полтавська громада УДП у газеті "Полтавщина" надрукувала звернення, в якому говорилося: "... а землі приватновласницькі з тією ж метою повинні бути викуплені не за високою ціною, з тим, щоб завідування ними (як і іншими землями - В.Д.) було передано місцевим органам самоврядування для роздачі їх за доступну плату окремим особам і організаціям, що займаються землеробством" . Але питаннями викупу приватновласницької землі, на думку УДП, повинні займатися не окремі люди, а органи місцевого самоврядування, які і повинні бути власниками землі. "Землю панську і других богатирів треба викупити із-за допомогою народного банку і перевести теж у власність краю з тою метою, щоб і цю землю, як і казенну, роздавати хліборобам в оренду. ...Краще б, якби сейм постановив і народ згодився на те, щоб уся земля (крім садибної) не належала нікому, щоб ніхто не купував і не продавав землю, щоб вона вся була власністю краю..."⁶, - говорилося у зверненні УДП. Таким чином,

основною формою власності на землю ставала власність органів Місцевого самоврядування «комунальна власність»), джерелами формування якої ставали приватновласницькі, казенні, монастирські землі, які передавалися місцевим органам самоврядування за викуп.

Одним з важливих питань аграрних відносин залишався розподіл землі. Так, повернення монастирських, церковних, казенних та удільних земель у власність краю, "щоб роздавати їх хліборобам в довгострокову оренду по малій ціні, і не багато в одні руки (скільки може обробити одна сім'я)"⁷. Щодо приватновласницьких земель, то УДП не виступала за їхній негайний викуп. "Ту землю, яка належить окремим власникам, доведеться викупати не відразу усю, а перше ту, котра більше потрібна ближчим (сусіднім) громадам селян і належить найбагатшим людям"⁸, - зазначалося у зверненні УДП. Підкреслювалося також, що громадські землі надаються в оренду, насамперед, безземельним селянам. У доповненні до часопису "Рідний край" члени Полтавської громади підкреслювали: "...А на перший час, поки ще земля не буде вся викуплена, треба упорядкувати земельну оренду, зменшити орендні ціни та побільшити права дрібних орендарів-хліборобів".⁹ Тим самим вони закликали також до створення сприятливих умов для ведення господарства основної частини сільськогосподарських виробників. Крім того, у програмі партії зазначалося: "щоб до викупу всіх земель сейм видав закон, який забороняв би купувати землі більше установлені сеймом норми".¹⁰ Зверталася також увага і на те, що регулювання орендного права повинно здійснюватися відповідно до "місцевих природних умов".

Українські демократи не поділяли ідею зрівняння у праві власності на землю. Вони писали: "...коли ж зменшиться сім'я і хазяїн не зможе обробляти свою ділянку власними силами, то частина одбірається од його і дається іншому хазяїну, у якого сім'я стала більшою. Тоді землю користувались би тільки ті люди, котрим вона найбільш потрібна і не було б того, як тепер, що багатий владіє землею, має великі доходи з неї і сам нічого не робить, а бідний і радий потрудитися, та нема до чого рук прикласти..."¹¹

УДП стояла на позиціях мирного, ненасильницького переходу земель від великих приватних власників до селян, - тієї соціальної верстви, яка безпосередньо працює на ній. Один з лідерів українських демократів Євген Чикаленко зазначав: "Я певний, що в нашій хліборобській країні колись земля мусить перейти в руки народові, то ліпше передати її тепер за викуп, ніж потім її мають відібрати задурно"¹². Вій зазначав, що такий шлях є вигідним для обох сторін - "землевласники отримують за землю викуп, а селянам дістається земля без кровопролиття..."¹³.

Серйозною проблемою на початку століття був революційний селянський рух. Для того, щоб уникнути селянських виступів, Є.Чикаленко радив розширювати селянське землеволодіння, впроваджувати "сільськогосподарську освіту" серед селян та визволяти їх з-під бюрократичної опіки. Більше того, у землевласниках він бачив одну з основних верств, яка буде поширювати сільськогосподарський досвід. Є.Чикаленко писав: "... Землевласники можуть зберегти за собою садиби і невеликі ділянки землі для влаштування дослідних, показних полів, необхідних для культурного впливу на народну масу в сільськогосподарському відношенні".¹⁴

Отже, насильницький перехід земельної власності від землевласників до селян, умовне встановлення земельної площі, яка передавалась їм в залежності від того, яку частину вони зможуть обробити та створення сприятливих умов для сільськогосподарської діяльності - це, на думку УДП, наступні кроки вирішення аграрного питання.

Вирішення аграрного питання українські демократи пов'язували з політичним та національним аспектами. Одним з перших заходів є досягнення "автономії краю" (України). У зверненні УДП ми читаємо: "Всяка земля має свої особливі обставини та умови, свої одміни од іншого краю... Через таку різницю земель і народів не можна добре порядкувати їми всіма разом, з одного міста, однаковими для всіх потреб законами, як от тепер єсть..."¹⁵ Ми бачимо, що регулювання різних питань місцевого життя, в тому числі і земельного, передбачалося здійснювати тільки на основі законів, які приймаються місцевими

законодавчими органами (в Україні - сеймом). "...Знання умов місцевого життя і характеру народу можуть бути проведені тільки при допомозі місцевого широкого самоврядування і законодавства. Тому ми визнаємо, що правильна організація правового порядку на Україні, незалежно від загальноімперського представництва"...,¹⁶ підсумовують представники УДП в заяві до з'їзду земельних і місцевих діячів у Москві 6-го липня 1905 р.

У документах УДП містилась також вимога націоналізації землі, яку вони розглядали у тому розумінні, "... що земля належить нації, всьому народові і нікому в окремоті, розпоряджатись нею парламент або сейм".¹⁷ Отже, націоналізація землі передбачала передачу її органам місцевого самоврядування, а на всеукраїнському рівні - сейму. Разом з тим українські ліберали розуміли, що аграрні перетворення - справа не одного дня: "...Звісно, націоналізувати землю (се б то повернути її у власність держави, або краю) не можна відразу всю цілком, бо на се потрібна згода народу і велика сила грошей" .

Кінцевою метою діяльності УДП проголошувала встановлення соціалістичного ладу, "...який найкраще забезпечує інтереси трудящих мас"¹⁹. Досягти його можна тільки "... шляхом природнього розвитку народної самосвідомості і проведення певних державних реформ, які ослабляють антагонізм між класами і відкриють шлях до все більш поступового розвитку особистості"²⁰. Так, зокрема, члени Харківського комітету УДП у своїй відозві, прийнятій 25 листопада 1905 р., відкидають "принципи ортодоксального марксизму в відношенні аграрної політики,"²¹ які передбачають революційний шлях розв'язання аграрної проблеми, вони вважають, що "... для ліквідації старого ладу і встановлення нового державного порядку на початках свободи, рівності і братерства партія вимагає скликання Установчих зборів."

Таким чином, аграрна програма УДП була розрахована на реформістське вирішення аграрного питання і пристосування сільського господарства до ринкових умов розвитку країни. Українські демократи хотіли за допомогою реформ забезпечити справедливі земельні відносини, при яких орендарі та робітники були б гарантовані від експлуатації. Примусовий викуп частини поміщицьких земель був основною вимогою партії. Вона хотіла примирити інтереси поміщиків і селян.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії.-К., 1993.-С.41-42; 2. Гайделемівський П. Українські політичні партії. їх розвиток та програми. -Зальцведель, 1919.-С8-10; Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. Курс лекцій. - Подєбради, 1934.-С. 12-37; Дорошенко Д. Євген Чикаленко: його життя і громадська діяльність. - Прага, 1934.- С.44-48; Гунчак Т. Україна: Перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. - К., 1993; Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ-ХХ століть: соціально-політичний портрет. - К., 1993; "Українське питання" в Російській імперії (кінець ХІХ ст. - початок ХХ ст.). Колективна монографія у трьох частинах. Відп. ред. В.П.Сарбей. - К., 1999; 3. Центральний Державний архів Російської Федерації у Москві (ЦДАРФ). - Ф.1741. - Оп.2. - Спр.5589. - Арк.16; 4. Центральний Державний історичний архів у Києві (ЦДІА України).-Ф.442.-Оп.856.-Спр.185.- Арк.34; 5.Там само. - Арк.33; 6. ЦДАРФ.- Ф.1741.- Оп.2.- Спр.5589.- Арк.16; 7. Там само. - Арк.15; 8. Там само. - Арк.16; 9. ЦДІА України. - Ф.268.- Оп.1.- Спр.300.- Арк.3; 10. Літературно-Науковий Вісник. - Т.ХХХ.- КН.VI.- 1905; 11. ЦДАРФ - Ф.1741.- Оп.2.- Спр.5589.- Арк.16; 12. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907).- Нью-Йорк, 1955.- С.361; 13. Там само. - С.362; 14. Там само. - С.363; 15. ЦДАРФ.- Ф.1741.- Оп.2.- Спр.5589.- Арк. 13; 16. ЦДІА України. - Ф.257.- Оп.1.- Спр.1109.- Арк.4; 17. ЦДАРФ.- Ф.1741.- Оп.2. Спр.5589.- Арк.17; 18. Там само; 19. ЦДІА України. - Ф.442.- Оп.856.- Спр. 185.- Арк.32; 20. Там само; 21. ЦДІА України.- Ф.336.-Оп. 1. - Спр. 1927. - Арк.7; 22. Там само.

О.С.Сидорчук

УЧАСТЬ ЧЕХІВ В СОКІЛЬСЬКОМУ РУСІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1905-1914 РР.)

Важливою подією у культурному і громадському житті України на початку ХХ ст.